

JONATHAN SACKS

DŮSTOJNOST V ROZDÍLNOSTI

JAK SE VYHNOUT STŘETU CIVILIZACÍ

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

DŮSTOJNOST V ROZDÍLNOSTI

JAK SE VYHNOUT STŘETU CIVILIZACÍ

JONATHAN SACKS

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Sacks, Jonathan

[Dignity of difference. Česky]

Důstojnost v rozdílnosti : jak se vyhnout střetu civilizací / Jonathan Sacks ; z anglického originálu The dignity of difference ... přeložila Markéta Crowe-Atanasová. -- Vydání první. -- Praha : Stanislav Juhaňák - Triton, 2017

ISBN 978-80-7553-436-1 (pdf)

111.82 * 2-12 * 27-242 * 26-254.2 * 141.113 * 316.48 * 172 * 172.4 * 327.57 * 316.32 * 13 * 17 * 2-67

- Bible. Starý zákon
- rozdílnost (filozofie) -- náboženské pojetí
- biblická interpretace -- judaistické pojetí
- pluralismus
- konflikty
- tolerance (postoj)
- mír
- globální společnost -- duchovní aspekty
- globální společnost -- etické a morální aspekty
- náboženství a společnost -- 21. století
- monografie

316.4/.7 - Sociální interakce. Sociální komunikace [18]

DŮSTOJNOST V ROZDÍLNOSTI

JAK SE VYHNOUT STŘETU CIVILIZACÍ

J O N A T H A N S A C K S

Jonathan Sacks

Důstojnost v rozdílnosti

Jak se vyhnout střetu civilizací

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Copyright © Jonathan Sacks, 2002, 2003

© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2017

Translation © Markéta Crowe-Atanasová, 2017

Translation by arrangement with Louise Greenberg Books Ltd.

Cover © Bram Leegwater, 2017

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON,

Vykáňská 5, 100 00 Praha 10,

www.tridistri.cz.

ISBN 978-80-7553-107-0

OBSAH

Předmluva k druhému anglickému vydání	9
1 Úvod	11
2 Globalizační neklid	32
3 Důstojnost v rozdílnosti: Vymítání Platonova přízraku	51
4 Správa: Princip odpovědnosti	71
5 Spoluúčast: Mravní dimenze tržní ekonomiky	90
6 Soucit: Princip <i>cedaka</i>	107
7 Tvořivost: Imperativ vzdělání	125
8 Spolupráce: Občanská společnost a její instituce	141
9 Ochrana přírody: Udržitelnost životního prostředí	159
10 Smíření: Schopnost slova změnit svět	174
11 Smlouva naděje	188
Bibliografie	206
O autorovi	217

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU ANGLICKÉMU VYDÁNÍ

Důstojnost v rozdílnosti je výzva, o jejíž naléhavosti jsem hluboce přesvědčen – výzva k toleranci ve věku extremismu. V současných projevech sílícího etnického napětí, civilizačních sporů a náboženského ospravedlňování teroristických činů spatřuji jasné nebezpečí, hrozící lidstvu. Naše dějiny jsou již příliš dlouho potřísněny krví prolitou ve jménu Boha. Extremistické náboženské postoje ve spojení se zbraněmi hromadného ničení dnes představují hrozbu pro samotnou existenci života na zemi. V dnešním propojeném světě je nutné, aby nás naše vzájemná rozdílnost obohacovala, nikoli abychom se jí cítili být ohroženi. O tom se zde snažím čtenáře přesvědčit.

První vydání knihy vzbudilo nejen velký ohlas, ale vyvolalo i kontroverzní reakci uvnitř židovské komunity. Někteří kritici tvrdili, že jistě pasáže jsou při určitém výkladu neslučitelné s židovskou vírou. Domníval jsem se, že v úvodu knihy jsem dostatečně jasně vysvětlil, že píši z pozice ortodoxního žida, a tudíž jakákoli interpretace, která by odporovala klasickým dogmatům židovské víry, je chybná.

Toto vysvětlení se ovšem ukázalo jako nedostačující. Některé pasáže, především v kapitole 3, skutečně *byly* pochopeny nesprávně. Proto jsem se rozhodl přeformulovat je tak, aby jejich vyznění bylo méně problematické. Jelikož stěžejní téma této knihy je prosté a v rámci židovské víry nekontroverzní, přepracoval jsem ji tak, abych se vyhnul veškerým sporným otázkám, nesouvisejícím s hlavní tezí knihy. Pro ty, kteří by chtěli hlouběji studovat teologické pozadí kapitoly 3, jsem připravil výtah z biblických a rabínských pramenů, který je dostupný na stránkách našeho úřadu (www.chiefrabbi.org).

Otázka, jíž se v této kapitole zabývám – v době hrozícího střetu civilizací zcela zásadní –, zní, zda náboženství mohou být silou podporující mír, a nikoli zdrojem konfliktu. To pro změnu závisí na tom, jak jsou různá náboženství a kultury schopny vytvářet prostor pro „toho druhého“, jehož rasa,

barva pleti či vyznání se liší od naší. Vnímáme druhého člověka jako ohrožení své víry, svého přesvědčení a způsobu života, nebo jako obohacení společného dědictví lidstva? Pokusil jsem se ukázat, jak na tuto otázku odpovídá jedno náboženství – judaismus: jak se prostřednictvím konceptu dvojí smlouvy (s celým lidstvem po potopě a s jedním konkrétním národem na hoře Sinaj) pokouší o vyváženost mezi univerzálními skutečnostmi (práva a povinnosti, které sdílíme jakožto lidské bytosti) a úctou k jednotlivostem (pravidla, zvyklosti, příběhy a tradice, které z nás dělají *právě toto*, spíše než-li *tamto*, a tím nám propůjčují naši jedinečnou, neuniverzální identitu).

Judaismus je v globálním kontextu významný tím, že šlo o vůbec první monoteismus na světě, který dal posléze vzniknout nejen vlastnímu náboženství, ale vytvořil navíc prostředí, z něhož se zrodilo křesťanství i islám. Židé, křesťané a muslimové se v mnoha věcech rozcházejí, avšak v některých jsou i zajedno, v neposlední řadě v odvozování svého původu, ať duchovního či biologického, od Abrahama. Domnívám se proto, že pokud bychom se vrátili zpět ke kořenům biblického monoteismu, možná bychom, ke svému údivu, našli teologický základ úcty k odlišnosti, vycházející nikoli z relativismu, ale z principu smlouvy (*covenant*).*

Poté, co Mojžíš vyvedl svůj lid z otroctví a dovedl ho až na práh zaslíbené země, shromáždil jej na konci svého života a položil před něj osudnou volbu: „Předkládám ti život, nebo smrt, požehnání, nebo prokletí. Vyvol tedy život, abyste ty i tvé potomstvo žili.“ Před touto volbou lidstvo stále stojí. Budeme donekonečna opakovat nenávisti minulých dob? Nebo pro jednu zvolíme jinak, kvůli dětem tohoto světa a pro jejich budoucnost? S rostoucí schopností destrukce musí růst i naše mravní a duchovní představitost. Modlím se, aby toto přesvědčení našlo vícehlasou odezvu u mnoha náboženských vyznání.

* Angličtina užívá v biblickém kontextu termín *covenant* (smlouva, úmluva, slavnostně převzatý závazek) a v obchodním či společenském kontextu termín *contract* (smlouva, jakožto právně vymahatelný závazek, např. obchodní, nájemní, společenská apod.; též kontrakt), zatímco čeština užívá v obou kontextech slovo *smlouva*. Zásadní rozdíl mezi smlouvou (*covenant*) v biblickém, resp. židovském pojetí, a smlouvou jakožto kontraktem (*contract*) je v tom, že v prvním případě se jedná o smlouvu Izraelitů (Abrahama atd.) s Bohem, zatímco v případě druhém jde o směnu mezi lidmi. Pro významovou jednoznačnost je tedy ve většině případů uveden v závorce i anglický termín, pozn. překl.

Úvod

Když Hospodin Bůh stvořil prvního člověka, provedl jej rajskou zahradou, ukázal mu veškeré stromové a pravil: „Pohled' na mé dílo, na jeho nádheru a velkolepost. Vše, co jsem stvořil, stvořil jsem pro tebe. Proto se střež, abys nezničil tento můj svět, neboť zničíš-li jej, nebude nikoho, kdo by napravit, co jsi zničil.“

(MIDRAŠ, KOHELET RABA)

V lednu 2002 jsem stál na tzv. Ground Zero, místě, kde se 11. září 2001 zřítilo Světové obchodní centrum. Vedle mě stáli představitelé světových náboženských vyznání, které sem přivedla účast na Světovém ekonomickém fóru, přesunutém ze švýcarského Davosu do New Yorku na znamení solidarity s městem, jež utrpělo tak nesmírný šok a ztrátu. Arcibiskup z Canterbury se pomodlil. Stejně tak učinil i muslimský imám. Hinduistický guru z Indie přednesl meditaci, posypal místo okvětními lístky růží a pokropil jej posvátnou vodou z řeky Gangy. Vrchní rabín Izraele přečetl úvahu, kterou si pro tuto chvíli připravil. Jiný rabín odříkal kadiš, tradiční židovskou modlitbu za zemřelé. Jednalo se o vzácný okamžik soudržnosti tváří v tvář děsivé ničivé síle lidstva. Musel jsem se pozastavit nad tím, v jakém kontrastu zde proti sobě stály náboženská horlivost únosců letadel a neméně intenzivní touha přítomných náboženských vůdců po míru. Dobro a zlo, harmonie a konflikt, světový mír a svatá válka, stojící zde vedle sebe, se mi zdály být příhodnou metaforou pro právě započaté století. Lidstvo dosáhlo kritických schopností. Umíme vyléčit či uškodit, obnovit či zničit v rozsahu, jaký je pro předchozí generace nepředstavitelný. Ještě nikdy nebylo v sázce tolik, a volba je jen na nás.

Tato kniha pojednává o globalizaci a jejích výzvách, o dobru, které přináší, utrpení, jež způsobuje, odporu a nelibosti, které vyvolává. O nastupujícím globálním prostředí bylo napsáno mnoho knih, avšak jen velmi málo z nich pojednává o souvisejících mravních a duchovních otázkách.¹ Přitom právě tyto otázky patří k těm nejzávažnějším, na něž si musíme odpovědět, máme-li povznést lidskou důstojnost, zvýšit šance na zachování míru a vyhnout se tzv. střetu civilizací, jak jej předpovídá Samuel Huntington.

Špatné věci se začnou dít v okamžiku, kdy tempo okolních změn předstihne naši schopnost se přizpůsobit a události kolem se začnou valit rychleji, než je dokážeme pochopit. V té chvíli pocítujeme ztrátu kontroly nad vlastním životem. Úzkost vzbuzuje strach, strach vyvolává hněv, hněv plodí násilí, a násilí – je-li spojeno se zbraněmi hromadného ničení – se stává vražednou realitou. Nejúčinnějším lékem proti násilí je *rozhovor*, v němž vyslovíme své obavy, vyslechneme obavy druhých a v tomto vzájemném sdílení zranitelnosti nacházíme zdroj naděje. Do této debaty, která se nutně musí stát debatou globální, jsem se pokusil vnést židovský hlas, neboť všichni máme podíl na budoucnosti, a budoucnost nás všech je neúprosně provázána.

Tato kniha však není určena výhradně židovským čtenářům ani se neomezuje na náboženská témata v jejich konvenčním pojetí. V dnešním světě až příliš často dochází k tomu, že nejrozličnější skupiny obyvatel nekomunikují s ostatními, ale hovoří pouze samy k sobě: Židé k Židům,* křesťané k dalším křesťanům, muslimové k muslimům, obchodní lídři, ekonomové a odpůrci globalizace k svému vlastnímu okruhu stoupenců. Stále se rozšiřující nabídka prostředků komunikace – e-mail, skupinový chat, internet, on-line periodika a tisíce kabelových a satelitních televizních kanálů – způsobuje, že již *nevysíláme*, ale *zasíláme*. Pryč jsou doby, kdy lidé různých názorů byli nuceni sdílet jedno kolbiště, a tudíž potkávat své oponenty tváří v tvář a diskutovat s nimi. Dnes můžeme svá sdělení zacílit na ty, kdo s námi souhlasí, a vyloučit hlasy opozice. Ti, kdo si přejí, aby se o jejich názorech vědělo, na

* Slovo *Žid/žid* užíváme v duchu dnešní praxe: pokud slovo označuje příslušníka národa, píšeme s velkým Ž. Podobu žid užíváme vyloženě jen v náboženském smyslu, ve formulacích týkajících se výslovně náboženského přesvědčení – např. ortodoxní žid, pozn. red.

sebe upozorňují způsoby, upoutávajícími pozornost zpravodajství – obvykle nějakou formou násilí či protestu, událostí, již lze zachytit dramatickým obrazem, silným výrokiem a záběry konfrontace. Především televizní zprávy se svým krátkodobým zaměřením pozornosti nejsou náhradou racionální diskuse a skutečně pozorného naslouchání opačným názorům. Rozhovor, onen srdeční tep demokratické politiky, zvolna umírá a s ním i naše šance na občanský, natož pak světový mír.

Pokud by se kupříkladu naše skupinka náboženských představitelů bývala rozhádala a rozešla v hněvu, možná by se to dostalo do zpráv. Avšak setkání, odehrávající se v důstojné harmonii zamyšlení a tíživého rozjímání, bylo jen stěží hodno pozornosti médií. Jednou z nejdůležitějších myšlenek harvardského politického filozofa Johna Rawlse je teze „veřejného rozumu“², procesu, při němž účastníci politické debaty používají jazyk a způsob uvažování, které jsou srozumitelné všem, abychom si mohli – řečeno slovy proroka Izajáše – „spolu promluvit“. Myšlenka společného promlouvání dostala osudovou ránu ve 20. století v podobě zhroucení mravního jazyka, z něhož vymizel výraz „měl bych“, a byl nahrazen pojmy „chci“, „vyberu si“ a „cítím“. O povinnostech se dá diskutovat. Požadavky, osobní výběr a pocity mohou být pouze uspokojeny, či nenaplněny. Televize, kladoucí důraz na vizuální stránku, vytváří kulturu podívané spíše nežli naslouchání – obraz hovoří hlasitěji než slovo. Obrazy budí emoce. Samy o sobě však nevedou k porozumění. Výsledkem je, že vítězí ten nejviditelnější protest, nejrozhněvanější hlas a nejextrémnější slogan. Jestliže pro zpravodajství je zajímavější konflikt než smíření, pak budeme mít kulturu střetu. To má ovšem ničivý dopad právě na ty věci, na nichž bude záviset naše budoucnost – na naši schopnost chápat a být chápáni lidmi, jejichž kultura, náboženské přesvědčení, hodnoty a zájmy jsou v rozporu s našimi, a s nimiž proto musíme hovořit a naslouchat jim. Nastíněním židovského pohledu na záležitosti, týkající se nás všech, se hlásím k principu veřejného rozumu. Jestliže vizuální obraz přehluší šum jemného vánku porozumění a umírněnosti, dochází k událostem, jako bylo 11. září, a bude jich přibývat.

* * *

Má teze bude mít dvě roviny. Zaprvé, ekonomická a politická globalizace mají nevyhnutelný mravní rozměr. Jejich cílem musí být pozvednout, nikoli

ohrožit lidskou důstojnost. Trhy slouží těm, kdo platí, co ale s těmi, kdo platit nemohou? Politika je o rovnováze moci, ale co s těmi, kteří žádnou moc nemají? Ekonomické systémy vytvářejí problémy, které nelze vyřešit pouze ekonomickou cestou. Politika vyvolává otázky, na něž nelze odpovědět pouze politickým kalkulem. Širším mravním souvislostem zkrátka není možné uniknout a z historie dobře víme, že budeme-li je ignorovat, vrátí se nám v podobě hněvu, odporu a palčivého pocitu nespravedlnosti, které učí-ní nás již beztak křehký řád ještě nejistějším.

Zadruhé, na světových náboženských společenstvích nyní leží nesmírná odpovědnost. Navzdory všemu očekávání se z nich ve 21. století stávají klíčové síly globálního věku. V celé Latinské Americe, subsaharské Africe, na Filipínách, v Koreji a Číně probíhá mohutné oživení evangelického protestantismu. Vzestup islámu zasáhl prakticky každou muslimskou zemi od severní Afriky až po jihovýchodní Asii a muslimská společenství na dalších místech. Katolická církev, čítající kolem 800 milionů lidí, se aktivně podílela na pádu komunismu ve východní a střední Evropě v roce 1989. (Číňané tím byli natolik znepokojeni, že oficiální zpráva z roku 1992 varovala: „Nechce-li Čína, aby k podobnému vývoji došlo na jejím území, musí dítě zardousit, dokud je ještě v jeslích.“)³ V oblastech konfliktu po celém světě – v Severním Irsku, na Balkáně, v Čečensku, Tádžikistánu, na Blízkém východě, v Súdánu, na Srí Lance, v Indii, Kašmíru, Východním Timoru – se náboženská společenství nacházejí na pomezí střetu a připomínají nám tak šízravý postřeh Jonathana Swifta, že máme „právě tolik náboženského přesvědčení, abychom se dokázali vzájemně nenávidět, ale ne dost na to, abychom se dokázali milovat“.

Náboženství může být zdrojem sváru. Může však být také formou řešení konfliktu. To první dobře známe; o to druhé se příliš nepokoušíme. Přitom právě zde, pokud vůbec někde, musí spočívat naše naděje, máme-li vytvořit lidskou solidaritu dostatečně silnou na to, aby odolala napětí a tlakům, které jsou před námi. Velká náboženství se nyní musí stát aktivní silou směřující k míru a usilující o spravedlnost a soucit, na nichž mír ve své konečné podstatě závisí. To bude vyžadovat nesmírnou odvahu, a nejspíš i cosi víc než odvahu: upřímné přijetí skutečnosti, že více než kdykoli předtím musíme hledat – každé náboženství svým vlastním způsobem – cestu k soužití s těmi, kdo nesdílejí naše náboženské vyznání, a k respektování jejich integrity. Dokážeme vytvořit prostor pro rozdílnost? Dokážeme zaslechnout

Boží hlas v jiném jazyce, jiném způsobu vnímání a v jiné kultuře, než je naše vlastní? Dokážeme spatřit Boží přítomnost v tváři cizince? Náboženství již dávno přestalo být okrajovou záležitostí mezinárodní politiky. Po dlouhém období útlumu se opět vynořilo s nesmírnou a leckdy ničivou silou. Všechny tyto skutečnosti vedly ke svolání nezvyklého shromáždění, které proběhlo na samém počátku nového tisíciletí – a které bylo zároveň i mým prvním setkáním s globalizací.

Dne 28. srpna 2000 se v budově OSN v New Yorku shromáždily více než dva tisíce vrcholných představitelů náboženství. Šlo o velkolepou podívanou. Byla zde k vidění šafránově žlutá roucha tibetských mnichů, šedé ornáty japonských kněží šintó, súfijové v typických čapkách, sikhové v turbanech, černá roucha imámů, modro-bílé posvátné kroje Sámů ze severu Švédska, původní obyvatelé Ameriky v čelenkách z orlích per, afričtí kněží v nachově rudé barvě, anglikánští duchovní s kněžskými kolárky a bezpočet dalších oděvů snad všech myslitelných barev a tvarů. Jako by se člověk náhle ocitl uprostřed živoucího lexikonu náboženského dědictví lidstva. Nikdy předtím se na půdě OSN podobné setkání neuskutečnilo. Velký konferenční sál, obvykle vyhrazený politikům diskutujícím o aktuálních otázkách, zaplnili lidé, kteří svůj život zasvětili nikoli hluku přítomnosti, ale hudbě věčnosti, nikoli pohyblivým pískům mezinárodní arény, ale vnitřní krajíně lidské duše.

I přes klidné a vyrovnané tváře účastníků však byl pocit naléhavosti zřejmý. Sama OSN vyhlásila rok 2001 Mezinárodním rokem dialogu mezi civilizacemi. Nový světový řád, nastolený po ukončení studené války, začal rychle přecházet v nový světový chaos. Ukončení jediné, vše prostupující konfrontace mezi sovětským komunismem a Západem nevedlo k míru, nýbrž k rostoucímu počtu lokálních konfliktů mezi národy, které spolu až dosud žily, pokud ne vyloženě v míru, pak alespoň bez prolévání krve. Náboženství bylo častým faktorem těchto střetů – zřídka jako jejich příčina, ta byla obvykle politická nebo ekonomická, nicméně jako linie zlomu mezi stranami konfliktu. Tyto skutečnosti byly hlavním důvodem setkání předních představitelů náboženství, které bylo jakousi předeherou ke shromáždění 150 hlav států o týden později. Setkání neslo název Světový mírový summit tisíciletí – ambiciózní titul pro ambiciózní počín.

Cílem summitu bylo získat čelní představitele všech významných náboženských uskupení pro myšlenku světového míru. Mnozí z nich nikdy

předtím na podobném setkání nebyli. Až doposud byli uvyklí kázat a učit pouze uvnitř svých vlastních společenství, a náhle byli vrženi do širšího vesmíru dalších náboženství a rozmanitých jazyků. Uvědomíme-li si jejich hluboké vzájemné odlišnosti, byla míra shody překvapující. Jistěže nastaly i nepříjemné okamžiky, v neposlední řadě proto, kolik různých hlasů bylo třeba vyslechnout. Přesto však mezi účastníky panovala významná shoda, co se týče potřeby vzájemné úcty a nenásilného řešení konfliktů, společné odpovědnosti za budoucnost planety, závazků vůči chudým a povinnosti chránit životní prostředí. Po čtyřdenním rokování, probíhajícím většinou v přátelském a velkorysém duchu, podepsali účastníci společné prohlášení, zavazující k míru v jeho mnoha dimenzích.

Jedním z nejsilnějších momentů setkání byla chvíle, kdy grónský zástupce Eskymáků Angaangaq Lyberth tiše oslovil publikum, které se tak lišilo od jeho všední reality:

Asi před deseti lety se jeden z mých lidí vrátil do vesnice a ohlásil podivný jev. „Z ledovce stéká pramínek vody. Myslím, že led taje.“ Dnes je z onoho pramínku proud. A proto vám chci říci, jak tu teď sedíme a sdílíme slova míru: „Ledy tají... Ledy tají.“

Tento moment jako by vyjadřoval všeobecný pocit naděje.

Sotva o rok později, 11. září 2001, nedaleko budovy OSN, kde tato slova zazněla, narazila dva plně obsazená proudová letadla do Světového obchodního centra a rázem změnila náš svět. Celá tragédie byla naplněna symbolismem. Dvě ikony světového kapitalismu, proudový letoun a mrakodrap, se proměnily v nástroje destrukce. Zaměstnanci kanceláří, věnující se svým každodenním činnostem, byli náhle vtaženi do konfliktu, jehož epicentrum se nacházelo tisíce kilometrů daleko a o jehož existenci možná ani netušili. Vlastní teroristický útok byl zosnován pomocí internetu, šifrovaných e-mailových zpráv a satelitních telefonů. Téměř jistě počítal s globálním televizním zpravodajstvím. Metody teroristů byly ryze moderní, zatímco jejich náboženské ideje byly staletí staré. Nic nemohlo lépe demonstrovat zranitelnost našeho nebývale propojeného světa s jeho nevyřešenými problémy a napětím. Náboženství náhle přestalo být tajícím ledovcem, ale začalo připomínat požár, který se vymkl kontrole. Naše jednání z předchozího roku se

v tu chvíli přestala jevit jako odvážná a včasná, ale již jen jako nedostatečná a opožděná.

* * *

Během následujících týdnů a měsíců začalo být zřejmé, že nastupující století představuje vážné hrozby a že na ně nejsme náležitě připraveni. Na jednu stranu nás globalizace stále více sblíží a naše životy jsou vzájemně čím dál složitěji provázány, na národní i mezinárodní úrovni. Na druhou stranu nás nový tribalismus – regrese ke staršímu a svárlivějšímu kmenovému přívrženectví – od sebe vzdaluje a přináší konflikty. Tak či onak, náboženství je, a nadále i zůstane, součástí těchto procesů. Může nás vést mírovým směrem. Stejně tak nás však s obrovskou výbušností může vtáhnout do války. Politici mají v rukou moc, náboženství však disponují něčím silnějším: mají vliv. Politici posouvají figurkami na šachovnici. Náboženství proměňuje životy. Mír může být uzavřen u jednacího stolu, ale pokud nevyrůstá ze srdcí a myslí obyčejných lidí, nebude mít dlouhého trvání. A třeba ani nezačne.

Mír je svým způsobem paradox. Mnoha tradicemi je veleben, zatímco konflikt a válka jsou ostře odsuzovány. Přesto se ve válce i z obyčejných lidí stávají hrdinové. A v úsilí o dosažení míru se i hrdinové často bojí riskovat. Ti, kdo prokážou odvahu v bitevní vřavě, jsou oslavováni. Ti, kdo riskují pro věc míru, bývají velmi často zavražděni – mezi nimi Abraham Lincoln, Mahátma Gándhí, Martin Luther King, Anwar Sadat a Jicchak Rabin. Snaha o mír může být vnímána jako určitá zrada. Mír totiž vyžaduje kompromis. Člověk se v něm musí spokojit s méně, než by si přál. Mír postrádá onu průzračnou přímocíarost války, kde jsou věci – sebeobrana, národní čest, vlastenectví, hrdost – jednoznačně dány. Válka je vyjádřením našeho nejzákladnějšího vědomí identity: jsme „my“ a „oni“, bez nejmenší možnosti záměny. Jestliže si však nepřátelé podají ruce, kdo je nyní „my“ a kdo jsou „oni“? Mír v sobě nese hlubokou krizi identity. V jeho důsledku je třeba překreslit hranice mezi sebou a druhými, přítelem a nepřitelem. Není proto divu, jak poznamenal sir Henry Maine, že „válka je nejspíš tak stará, jako lidstvo samo, zato mír je moderní vynález“.⁴

Do světa po studené válce nicméně vstoupilo cosi nového. Bývaly doby, kdy mír nastolovala impéria. Od poloviny 17. do poloviny 18. století spadl mír do působnosti národních států v rámci doktríny o rovnováze sil. Po

druhé světové válce jej zastřešovala hrozba konfrontace mezi dvěma supervelmocemi a Damoklův meč nukleární zkázy. Mír nebyl nikdy úplný a jen v samotném 20. století přišlo ve válce o život přes 100 milionů lidí. Přesto i tehdy existovala základní pravidla, konvence, diplomatická aréna a kalkulace rizik, ztrát a nákladů. Válka byla jistě tragická, katastrofální a zničující, ale nebyla zcela iracionální.

Září 2001 se však stalo předzvěstí nové a děsivé možnosti, a to nestátních aktérů – jednotlivců a menších skupin, jež je obtížné identifikovat a ještě obtížnější lokalizovat, vypátrat a postavit před soud – schopných organizovat se globálně a způsobit dalekosáhlé škody zcela nepředvídatelnými způsoby. Nejedná se o skupiny, zastupující konkrétní zájmy či *raison d'état*. Spolu se svými přívrženci nejsou vázáni racionálními ohledy. Často jsou poháněni zuřivou náboženskou nenávistí. Jsou ochotni spáchat sebevraždu, dokonce z ní činit oprávněný prostředek ke vstupu do ráje. Nerozlišují mezi bojovníkem a civilistou, vinným či nevinným, starým či mladým, aktivním nebo nezúčastněným. V blízké době mohou získat přístup ke zbraním hromadného ničení. Pochopili, že právě v propojenosti globálních společností – v jejich otevřenosti a anonymitě – spočívá také jejich zranitelnost. Nejedná se o válku v konvenčním slova smyslu. Použitím metod jde o cosi nového. Motivací se však jedná o cosi skutečně velmi starého. Jedná se o konflikt religionizovaný a absolutizovaný, a tudíž imunní vůči vstřícnosti a kompromisům míru.

V takových dobách musí vůdčí náboženské osobnosti zaujmout jasné stanovisko. Neznamená to, že je v naší moci extremismu zabránit. Tak tomu zjevně není. Tažení proti teroru nebude v první fázi náboženské. Půjde o složitou operaci, zahrnující shromažďování zpravodajských informací, selektivní vojenské akce, vypátrání finančních zdrojů, zbraní a komunikačních cest a sofistikované metody monitorování a zajištění bezpečnosti. Věřící lidé však nemohou stát stranou, jsou-li druzí vražděni ve jménu Boha nebo svaté věci. Je-li náboženství vzýváno k ospravedlnění konfliktu, náboženské hlasy se proti tomu musí ozvat. Musíme uchránit roucho svatosti, je-li vyhledáváno jako plášť pro násilí a krveprolití. Jestliže je víra naverbována do válečného tažení, pak musí zaznít stejně silný protihlas ve jménu míru. *Nebude-li náboženství součástí řešení, bude zcela jistě součástí problému samotného.*

Globální věk klade obtížnou, avšak nevyhnutelnou otázku těm, kdo jsou věrnými stoupenci určité náboženské tradice. Hovoříme jen z pozice naší

víry a v rámci jí vymezené oddanosti, nebo nás náš smysl pro všezahrnující povahu božství vede k tomu, abychom uznali integritu hledání Boha těmi, kdo stojí mimo naše náboženství? Nikdo by neměl podceňovat složitost zachování míru. Jsou chvíle, kdy nám to může připadat tak snadné, jako tomu například bylo během onoho setkání v OSN. Každý z přítomných náboženských představitelů dokázal ve své tradici nalézt slova hovořící o míru, ať již ve světě nebo v lidské duši, jako o velkém a ušlechtilém ideálu. I tehdy však mohlo být člověku zvenčí zřejmé, proč je náboženství stejně tak často příčinou konfliktu. Mír, o němž se zde hovořilo, byl mnohdy „mírem za našich podmínek“. Argumentace zněla takto: „Naše víra mluví o míru, naše posvátné texty chválí mír; tudíž pokud by celý svět sdílel naši víru a naše texty, zavládl by mír.“ Tato cesta však bohužel k míru nevede. Mír v našem ještě ne plně vykoupeném světě znamená žít s těmi, kdo vyznávají jinou víru a mají odlišné texty. Mezi mírem náboženské jednoty na konci věků a historickým mírem kompromisu a koexistence je zásadní rozdíl. Snaha vynutit si první bývá občas tím nejhorším nepřítelem druhého.

Po celou dlouhou minulost až donedávna byla většina lidí po většinu svého života obklopena druhými, s nimiž sdílela víru, tradice, způsob života, soubor rituálů, společných příběhů a očekávání. Za takových okolností bylo možné věřit, že naše pravda je jediná na světě; naše cesta jediná cesta. Outsiderů bylo málo a odpůrců ještě méně. Dnešní situace je jiná. Žijeme s vědomím všudypřítomné rozdílnosti. Na ulici, v práci, na televizní obrazovce se nepřetržitě setkáváme s kulturami, jejichž ideje a ideály jsou zcela nepodobné našim. To může být pocítováno jako hluboké ohrožení identity. Jednou z nejvýznamnějších proměn, k níž došlo na přelomu 20. a 21. století, je skutečnost, že zatímco prvnímu dominovala politika *ideologie*, nyní vstupujeme do věku politiky *identity*. To je i důvod, proč se náboženství po dlouhém období útlumu opět vynořilo a zaujalo tak silnou pozici na světové scéně, neboť náboženství představuje jednu z hlavních odpovědí na otázku identity. Z téhož důvodu však nyní čelíme nebezpečí. Identita totiž rozděluje. Tentýž proces, vytvářející pojem „my“, současně vede k vytvoření pojmu „oni“ – tedy lidé, kteří nejsou jako my. Souběžně s budováním společenství uvnitř svých hranic tak náboženství mohou vytvářet konflikt za těmito hranicemi.

Naše situace na počátku 21. století se podobá situaci Evropy na počátku 17. století. Tak jako dnes, i tehdy byla krajina poseta pozůstatky

náboženského konfliktu, k němuž došlo v důsledku reformace a ukončení éry, v níž Evropě dominovala jediná zastřešující velmoc. Nutno říci, že náboženství se v té době příliš nevyznamenal. Proto si tehdy upřímně smýšlející, uvážliví muži a ženy začali říkat: jestliže spolu lidé víry nedokážou i přes své neshody žít v míru, musíme ve jménu budoucnosti nalézt jiný způsob. Sekularizace Evropy, nejprve ve vědě, poté v umění a následně v politice a v celém uspořádání společnosti, přímo vyrostla ze selhání náboženství přijmout výzvy měnící se doby. Jako člověk hluboce přesvědčený o humanizující moci víry a o naprosté nutnosti koexistence v době, kdy jsou zbraně hromadného ničení dostupné extremistickým skupinám, se domnívám, že si další podobné selhání nemůžeme dovolit. Události nedávných let nám opětovně připomínají, že náboženství není tím, čím se evropské osvícenství domnívalo, že se stane: tichým, marginálním a vlažným. Náboženství je oheň – a stejně jako oheň hřeje, ale i spaluje. A my jsme strážci plamene.

* * *

Nyní jsou nezbytné dva rozhovory. Tím prvním je rozhovor mezi vůdčími náboženskými osobnostmi na straně jedné a politiky a obchodními lidry na straně druhé o tom, jakým směrem se globalizace musí ubírat. Rozmach technologií a obrovské tempo a rozsah světového obchodu mění náš svět téměř rychleji, než je snesitelné. Mnohým to přineslo užitek, ale dalším naopak utrpení, rozvrat a bídu, a jejich hlasy musíme rovněž slyšet. Právě toto bylo již od dob Hebrejské bible tradičním úkolem víry a jednou z jejích velkolepých ctností. Dokonce i Karl Marx, jeden z největších kritiků náboženství, napsal: „Náboženské utrpení je současně výrazem skutečného utrpení a protestem proti němu. Náboženství je povzdechem utlačeného stvoření, citem bezcitného světa, duchem bezduchých poměrů.“⁴⁵ Musíme nahlas vyslovit tichý nářek těch, kdo dnes trpí nedostatkem, hladem, nemocemi, bezmocí a nesvobodou.

Západní liberální demokracie jsou pro řešení těchto problémů špatně vybaveny. Ne snad proto, že by byly bezcitné – nejsou; mají starost – ale proto, že přijaly mechanismy, jež opomíjejí či marginalizují mravní ohledy. Západní politika je dnes spíše procedurální a manažerská. Pochopitelně ne docela: Británie má stále ještě systém státní zdravotní péče a většina západních zemí poskytuje různé formy sociálního zabezpečení. Vlády jsou však stále méně

ochotné uskutečňovat vizi obecného blaha, neboť – jak tvrdí libertariánští myslitelé – myšlenka společného sdílení blaha není ničím podložená. Až příliš se od sebe lišíme. To nejlepší, co lze udělat, je zajistit jednotlivcům maximální možnou svobodu činit svá vlastní rozhodnutí, a nejvhodnějším prostředkem pro tento účel je neomezený trh, kde si každý může pořídit takový životní styl, jaký mu vyhovuje, letos nebo tento měsíc. Kromě poskytnutí svobody dělat si, co je nám libo a co si můžeme dovolit, nemají současná politika a ekonomika moc co říci k existenční situaci člověka. Jsou nám nedostačujícím průvodcem v situacích, kdy musíme čelit nahodilým krutostem života. Je proto zapotřebí vzkřísit mnohem starší tradici – v podstatě soubor náboženských tradic –, která hovořila o lidské solidaritě, spravedlnosti a soucitu a o nezpochybnitelné důstojnosti každého jednotlivého života.

Globalizace přináší k řešení obrovské otázky: možná příliš složité na to, aby je intelekt jakéhokoli jedince či skupiny mohl konceptualizovat, natož se s nimi utkat v praxi. Čím tedy může náboženský pohled přispět? Rozhodně nemůže setrvávat v rovině detailů. Velká světová náboženství se objevila v takzvaném axiálním věku civilizace, dlouho před nástupem moderny. I přesto může náboženský hlas – lépe řečeno, škála náboženských hlasů – v mnohém přispět ke společnému přemítání o tom, kam se ubíráme nebo kam bychom se měli ubírat. Lidstvo, stojící před osudovými rozhodnutími, potřebuje moudrost, a náboženské tradice jsou, spolu s velkými filozofiemi, naším nejbohatším zdrojem moudrosti. Představují dlouhodobé, ucelené úvahy o místě člověka v přírodě a o tom, co tvoří opravdové cíle společnosti a jednotlivého života. Budují společenství, tvarují životy a vyprávějí příběhy, které nám objasňují, kdo jsme. Vytvářejí rámec rituálů, vyjadřujících naše touhy a identitu. Pohybujeme-li se po nezmapovaném území, potřebujeme kompas, a velká náboženství jsou takovými kompasy lidstva. V nejistých dobách nám připomínají, že nejsme opuštěni a že jejich pradávná moudrost může být naším průvodcem. Nesmírná houževnatost velkých náboženství – mnohem starších než politické systémy a ideologie – naznačuje, že oslovují cosi trvalého v lidské povaze. Bylo to v první řadě náboženství, které poprvé přimělo lidské bytosti pohlédnout za hranice městského státu, kmene a národa, k lidstvu jako celku.⁶ Světová náboženství jsou globální fenomény, sahající dále a v určitých ohledech hlouběji než národní stát.

Judaismus je jedním z těchto hlasů. Proroci starověkého Izraele byli prvními, kdo uvažovali globálně, kdo přišli s představou Boha přesahujícího

hranice místa a státu a s představou lidstva coby jediného mravního společenství, spojeného smlouvou (*covenant*) o vzájemné odpovědnosti (smlouva s Noemem po potopě). Stejně tak jako první přišli i s představou společnosti jakožto místa, kde se „právo valí jako vody, spravedlnost jak proudící potok“ (Am 5, 24), a budoucnosti, v níž byla zrušena válka a národy spolu žijí v míru. Tyto hluboké vize a touhy nepozbyly nic ze své síly.

Neméně významná je i skutečnost, že judaismus byl prvním náboženstvím, potýkajícím se s realitou globálního rozptýlení. V době zničení prvního chrámu v 6. století př. n. l. byli Židé odvezeni do Babylónu na východě nebo uprchli na západ, do Egypta. Než došlo ke zničení druhého chrámu v roce 70 n. l., stačili se rozšířit do mnoha částí Evropy a Asie. I přes bezmála 2000 let rozptýlení po všech koutech světa však nikdy nepřestali vnímat sami sebe a být druhými vnímáni jako jeden národ – první globální národ světa. Tato zkušenost přinutila Židy k zamyšlení nad mnoha problémy, které jsou dnes lidstvu společné: jak si podržet svou identitu coby menšina, jak se vyrovnávat s nejistotou a jak si zachovat lidskou důstojnost ve světě, který ji, jak se zdá, tak často popírá.⁷ Judaismus dal nakonec vzniknout dvěma dalším monoteistickým náboženstvím, křesťanství a islámu, ke kterým se dnes hlásí více než polovina ze sedmi miliard všech žijících obyvatel světa. Etika těchto tří náboženství má mnoho společného, i když každé z nich hovoří s vlastním, charakteristickým přízvukem.

Úcta, zdrženlivost, pokora, smysl pro určité meze, schopnost naslouchat lidskému utrpení a reagovat na něj – tyto ctnosti nevyprodukoval trh, přitom však jde o vlastnosti, které budeme potřebovat, má-li naše globální civilizace přežít, a které jsou zároveň neodmyslitelnou součástí náboženské představitosti. Proto vnímám jako povzbudivé, že v roce 2000 proběhl dialog mezi vrcholnými náboženskými představiteli a Světovou bankou; že od roku 2001 je náboženství zastoupeno na Světovém ekonomickém fóru; a že jeden z dosud nejúčinnějších programů oddlužení rozvojových ekonomik – Milostivé léto 2000 – byl náboženský projekt stojící na biblických základech a spojující vůdčí osobnosti náboženství a politiky. Vedoucí představitelé náboženství by nikdy neměli usilovat o moc, ale ani by se neměli vzdávat svého úkolu být jedním z hlasů ve společné rozmluvě lidstva.

Globalizace vyvolala celou řadu rozsáhlých veřejných protestů, v Seattlu, Washingtonu, Praze, Londýně, Davosu a všude tam, kde se scházejí ekonomičtí lídři a politici, aby společně plánovali ekonomickou budoucnost světa.

Tyto demonstrace sdružují širokou, živoucí a občas chaotickou koalici ekologů, antikapitalistů a bojovníků za lidská práva, které spojuje tentýž pocit – který s nimi sdílím –, že něco není v pořádku. V kapitole 2 uvádím přehled nejvýznamnějších důsledků globalizace, některých pozitivních, jiných hluboce znepokojujících. V ústředních kapitolách této knihy se pokouším rozčlenit tyto složité procesy do šesti skupin.

První z nich je způsob, jakým globální fenomény narušují náš smysl pro mravní odpovědnost. V minulosti bylo relativně snadné určit, kdo komu co činí. Tak tomu již není. Globální trh se pohybuje v reakci na miliardy transakcí. Elektronická média poskytují téměř neomezenou nabídku způsobů komunikace. Národní státy mají stále menší schopnost ovlivňovat vývoj v oblasti ekonomiky, politiky a životního prostředí, a to vše se následně přelévá za hranice států. Z korporací se staly čím dál temnější subjekty, realizující velkou část svého podnikání prostřednictvím dalších firem (*outsourcing*) a schopné podle potřeby rychle přemístit své finance i činnosti. Kdo je tedy strůjcem dění? Vymkl se snad dnešní svět kontrole? Můžeme vůbec ještě užívat etický jazyk, jestliže spojení mezi jednotlivými činiteli, skutky a jejich následky se stalo tak nejasným? Ve 4. kapitole tvrdím, že můžeme, ba dokonce musíme, pokud se nechceme zříci odpovědnosti za budoucnost.

Druhou oblastí je vlastní tržní ekonomika. Mnozí odpůrci globalizace odmítají volný trh jako takový. V kapitole 5 vysvětlují, že tato opozice je mylná, i když důvody pro ní jsou oprávněné. Volný trh je dosud nejlepší známý prostředek ke zmírnění bída a k vytvoření prostředí pro nezávislost, důstojnost a tvořivost člověka. A co je nejdůležitější, trh je ztělesněním myšlenky, která je ústředním argumentem celé této knihy, totiž že *rozdílnost* je zdrojem hodnoty, a vlastně společnosti jako takové. Právě díky tomu, že jako jednotlivci, národy a civilizace nejsme stejní, představují naše vzájemné směny setkání s nenulovým součtem. Jelikož každý máme něco, co druhému chybí, a každému z nás chybí něco, co má kdosi jiný, interakcí vzájemně získáváme. To činí z obchodu tu nejpřesvědčivější protiváhu války.

Výstupy trhu jsou ovšem nerovnoměrné, čím funguje rychleji, tím jsou nerovnosti, které vytváří, patrnější. V rámci jednotlivých zemí i mezi nimi se tyto nerovnosti nepřípustně zvětšily. Koncentrace světového bohatství v rukou relativně malého počtu jednotlivců, zatímco miliony dětí žijí v bídě, nevzdělanosti a nemoci, je skandál, který je nadále neúnosný. Člověk nemusí být přesvědčený rovnostář, aby si uvědomil, že podobné extrémy jsou

jizvou ve tváři lidstva. Jak ale máme do důsledků promýšlet odpovědnost bohatých vůči chudým? Jaká jsou kritéria distributivní spravedlnosti? V kapitole 6 vysvětlují biblický pojem *cedaka*, jehož základní myšlenka ekonomických požadavků lidské důstojnosti se mi zdá přínosnější než polarita západního pojetí charity a spravedlnosti.

Jedním z hlavních hybatelů globalizace je revoluce v informačních technologiích. Má tento proces svůj etický rozměr? V kapitole 7 líčím příběh tří předchozích revolucí – zrod písma, abecedy a tisku –, abych na nich ukázal, jak každá vedla k vytvoření nových společenských a politických možností. Náboženský pohled je v tomto případě obzvlášť přínosný, neboť jakkoli se o tom příliš neví, každá z těchto revolucí dala vzniknout novým formám civilizace: písmo „kosmologickým“ společenstvem, abeceda monoteismu a tisk reformaci. Jaké budou důsledky čtvrté revoluce, okamžité globální komunikace, zatím netušíme, ale již teď můžeme říci, co vyžaduje od nás, a sice prvořadost vzdělání mezi prioritami naší mezinárodní pomoci. Informační technologie demokratizují přístup k vědění a jedním z našich cílů musí být jejich zpřístupnění všem dětem. Vzdělání je rozhodující klíč k lidské důstojnosti.

V průběhu jakékoli společenské proměny vyvstává nebezpečí ve chvíli, kdy jedna z institucí překročí své vlastní hranice a začne kolonizovat oblasti s odlišným vývojem. Bývaly doby – jako středověk –, kdy toto platilo o náboženství. V 18. století se to začalo týkat vědy. V 19. a 20. století to platilo o politice. A v 21. století to platí pro trh. Peněžní směna je vhodným mechanismem pro některé transakce, ne však pro všechny. Společnost je závislá na existenci určitých vztahů stojících mimo ekonomické výpočty: patří mezi ně rodina, společenství, kongregace a dobrovolná sdružení. Tyto instituce patří k občanské společnosti a v kulturách, kde se hlavním hnacím motorem stala spotřeba, jsou vážně narušeny. V kapitole 8 ukazují, jak rozvoj poznatků v oblasti teorie her a sociobiologie dokazuje, že přežití jakékoli skupiny závisí nejen na soutěži, ale též na kvalitě spolupráce, a že tato kvalita je ohrožena pronikáním logiky tržního prostředí do vztahů, které já osobně nazývám „vztahy smlouvy“ (*covenantal relationships*), na rozdíl od „vztahů kontraktních“ (*contractual relationships*).

Nebezpečí, jež globální ekonomika představuje pro životní prostředí, jsou dobře známá. Poškození biosféry v důsledku naší činnosti bude mít zhoubný dopad na příští generace. Jak ale chápat naše povinnosti vůči

přírodě a dosud nenarozeným generacím? Pro etiku po osvícenství je v tomto případě obtížné budovat závazky morální odpovědnosti. Dosud neexistující příroda či osoby nejsou mravními subjekty. Jak potom vůči nim můžeme mít jakékoli povinnosti? V kapitole 9 uvádím, že naším nejlepším vodítkem nám může být mnohem dálnější moudrost: že přírodu nevlastníme ani jako jednotlivci, ani kolektivně, ale je nám svěřena do opatrování jménem těch, kdo přijdou po nás. Na zemi jsme hosty a opatrovníky.

Tváří v tvář tak nesmírně složitým výzvám, jaké provázejí mnohočetné procesy zvané globalizace, existuje obrovské pokušení vzdát se odpovědnosti ve prospěch odborníků nebo ji ponechat běhu dějin, případně celou věc zjednodušit tím, že se postavíme proti myšlence trhu se vším všudy. Tyto léčebné postupy jsou horší než nemoc sama. Trh je mechanismus, nic víc a nic méně, a záleží jen na nás, jaká omezení mu nastavíme a jakým směrem se rozhodneme vydat. To vyžaduje seriózní, zaujatou rozpravu mezi námi – mám na mysli všechny lidi, neboť všichni jsme tímto vývojem zasaženi – a politiky, ekonomy a obchodními lidry, jejichž rozhodnutí ovlivňují globální ekonomiku. Kampaně a protesty zaměřené na jeden konkrétní problém jsou samozřejmě důležité, ale nestačí, protože stávající světový řád nepředstavuje jeden jediný samostatný problém a protože protest je pouze předehrou, nikoli náhradou nuancované debaty a úsilí o dosažení konsenzu v oblastech protichůdných zájmů.

Můj vlastní názor, který také ovlivnil podobu, jak tato dilemata předkládám, je ten, že v podmínkách krajní nejistoty jsou naším nejlepším vodítkem relativně jednoduché mravní zásady – nazývám je správa, spoluúčast, soucit, tvořivost, spolupráce a ochrana přírody.* Mám za to, že těchto šest zásad předchází sedmé – globální úmluvě o lidské solidaritě. Tyto mravní zásady nemají sloužit jako rozhodovací procesy, ale jako nastavení kompasu, umožňující nám posoudit, zda postupujeme správně, či nikoli. Pojem směřování je naprosto nezbytný. Domnívám se – mé přesvědčení pramení z víry, ale člověk nemusí být věřící, aby jej sdílel –, že ekonomické systémy je třeba posuzovat podle jejich dopadu na lidskou důstojnost. Společenský řád systematicky upírající významné části lidstva základní prvky důstojnosti je neobhajitelný. To neznamená opustit myšlenku globálního trhu, ale znamená

* V anglickém originále: *the six C's – control, contribution, creativity, co-operation, compassion a conservation*, pozn. překl.

to brát vážně soubor netržných hodnot, jež musí být součástí našich rozhodnutí o budoucnosti.

* * *

Je tu ovšem ještě druhý rozhovor, neméně naléhavý a závažný, který musí proběhnout mezi náboženstvími, neboli tím, co Huntington nazývá „civilizacemi“. Dokážeme spolu žít pohromadě? Dokážeme poskytnout jeden druhému prostor? Jsme schopni překonat dlouhou minulost odcizení a vzájemné hořkosti? Zde jsem neváhal vrátit se zpět k samotným zdrojům západního monoteismu, abych se ptal, co po nás Bůh chce v tomto novém a nebezpečném věku. Domnívám se, že globalizace staví velká světová náboženství před tu nejvyšší výzvu, které se nám v minulosti dařilo vyhýbat, což však není nadále možné. Dokážeme v lidském „ty“ zahlédnout střípek božského „Ty“? Dokážeme rozpoznat Boží obraz v člověku, který není k našemu obrazu? Bůh se s námi občas setkává v tváři cizince. Globální věk učinil z našeho světa společnost cizinců. To bychom neměli vnímat jako ohrožení naší identity, nýbrž jako volání po mnohem obtížnější mravní a duchovní velkorysosti, než jakou jsme si kdy dokázali představit. Dokážu já, Žid, rozpoznat Boží obraz v někom, kdo není k mému obrazu: v hinduistovi nebo sikhovi, křesťanovi nebo muslimovi či v Eskymákovi z Grónska, hovořícím o tajícím ledovci? Dokážu to, aniž bych se cítil upozaděn, ale naopak obohacen? A co to udělá s mojí vírou, jež mne až dosud poutala k těm, kdo jsou stejní jako já, a která teď musí vytvořit prostor těm, kdo jsou jiní a mají odlišný výklad světa.

Na tomto místě musím učinit osobní doznání. Nejsem liberální žid. Mé pojetí víry je ortodoxní. Jsem zvyklý na to, že mi moji liberální kolegové říkají „fundamentalista“, a právě zde spočívá nejakutnější výzva dnešní doby. Oživení u většiny světových náboženství v posledních desetiletích se odehrávala spíše na konzervativním než na liberálním konci jejich spektra. Silou konzervativních náboženských hnutí je právě skutečnost, že představují protest proti pozdní modernosti, nikoli ochotu se jí přizpůsobit. Jsou vyjádřením hlubokého zděšení nad některými vedlejšími účinky globálního kapitalismu: jeho nespravedlností, konzumností a vykořisťováním, jeho neschopností řešit problém bídy a nemoci, jeho děsivou necitlivostí k místním obyčejům a kulturám a jeho duchovní chudobou, to vše jdoucí ruku v ruce

s materiálním bohatstvím. Náboženství si v dnešním světě získalo přívržence spíše ve své protimoderní podobě než v moderním pojetí, a právě zde se musí odehrát zápas o vzájemnou toleranci, koexistenci a nenásilí.

Zesnulý sir Isaiah Berlin, muž, jehož jsem znal a vážil si ho, shrnul liberální vyznání ve známém výroku na konci svého vynikajícího eseje *Dva pojmy svobody*: „Civilizovaný člověk se od barbara liší tím, že si uvědomuje relativní platnost svých přesvědčení, a přesto je neúnavně hájí.“⁸ To je jistě ušlechtilý postoj. Jeden z nejvýmluvnějších kritiků liberalismu, Michael Sandel, na to ovšem odpověděl: „Jestliže mají přesvědčení člověka pouze relativní platnost, proč za nimi stát neochvějně?“⁹ Tato otázka nyní zaznívá stále častěji. Pokud jsou svoboda slova a sdružování pouhými konvencemi západní moderny, jakým právem kritizují ty, kteří je odmítají jako výraz dekadence? Jestliže je respektování lidských práv pouze jednou hodnotou z mnoha, na základě čeho odmítám sebevražedného atentátníka, přesvědčeného, že vražděním druhých si zajišťuje místo v ráji? Relativismus je příliš slabý na to, aby vzdoroval bouřlivým víchřům náboženského zápalu. Toho je schopen pouze stejně silný zápal, namířený opačným směrem. Nemyslím si, že posvátnost lidského života a nezcizitelné svobody spravedlivé společnosti jsou relativní hodnoty. Jsou to náboženská absolutna. Bezprostředně vyplývají z předpokladu, že to nikoli my jsme stvořili Boha k svému obrazu, ale Bůh stvořil nás k obrazu svému. Patří k téže tradici, sdílené židy, křesťany a muslimy – navzdory tomu, že velkou část své minulosti prožili ve vzájemném nepřátelství. Uzdravení musí nastat skrze náboženské zkušenosti těch, kdo těmito zkušenostmi naplno žijí. Musí přijít přímo ze samotného středu hurikánu. Znamená to, že každý z nás, kdo se hlásí k nějaké víře, se musí utkat se zdroji extremismu uvnitř své vlastní víry.

V kapitole 3 předkládám revoluční tvrzení: jisté paradigma, dominující od dob Platona západnímu myšlení, náboženskému i sekulárnímu zároveň, je mylné a velmi nebezpečné. Jedná se o myšlenku, že při hledání pravdy či konečné reality postupujeme od partikulárního k univerzálnímu. Partikulárnost je v podstatě nedokonalost, zdroj omylů, provinčnosti a předsudků. Pravda je naproti tomu abstraktní, nadčasová, univerzální a všude a pro všechny stejná. Partikulárnost vede k válce; pravda plodí mír, neboť jakmile každý pochopí pravdu, konflikt se rozplyne. Jak by tomu mohlo být jinak? Není kmenová příslušnost pouze jiné označení pro partikulárnost? A nebyla právě kmenová příslušnost ve všech dobách zdrojem konfliktu?

Na této myšlence je cosi svůdného, co již okouzlo mnoho moudrých myslitelů. Alfred North Whitehead kdysi prohlásil, že celá západní filozofie je „sérií poznámek k Platonovi“. Mohl to klidně vyjádřit ještě důrazněji: Nejen filozofii, ale i západní náboženství pronásleduje Platonův přízrak. Výsledek je nevyhnutelný a tragický. Pokud veškerá pravda – náboženská i vědecká – je pro každého v každém okamžiku stejná, potom pokud já mám pravdu, ty se nutně mylíš. Pokud mi na pravdě záleží, musím tě obrátit ke svému pohledu na věc, a běda ti, odmítneš-li být obrácen. Odtud pocházejí ty nejhorší zločiny v dějinách a spousta prolité lidské krve.

Západní civilizace zažila pět univerzalistických kultur: starověké Řecko, starověký Řím, středověké křesťanství, islám a osvícenství. Tři z těchto kultur byly sekulární, dvě náboženské. Světu přinesly mnohé neocenitelné dary, ale stejně tak i nesmírné utrpení, zejména pak Židům, i když nejen jim. Prohnaly se jako přílivová vlna a smetly s sebou místní zvyky, starobylé tradice a odlišné přístupy. Pro kulturní rozmanitost znamenaly totéž, co industrializace pro biodiverzitu. Potlačily slabší formy života. Omezily rozdílnosti.

Nyní prožíváme šestý univerzální řád: globální kapitalismus. Jde o první řád, jehož hnacím motorem není soubor idejí, ale řada institucí, mezi nimi například trh, média, nadnárodní společnosti a internet. Jeho dopady však nejsou o nic méně závažné. Ohrožuje vše místní, tradiční a jedinečné. K tragédii 11. září došlo setkáním a srážkou dvou vzájemně se krajně ohrožujících univerzalistických kultur, globálním kapitalismem a extremistickou formou islámu.

Je načasе zbavit se Platonova přízraku, jasné a jednoznačně. Univerzalizmus musí být vyvážen novou úctou k místnímu, zvláštnímu a jedinečnému. Univerzální náboženské pravdy pochopitelně existují. Hebrejská Bible je nazývá „smlouvou s Noemem“. V židovské tradici je toto interpretováno jako odkaz k sedmi základním příkázáním: zákaz modlářství a rouhání, vraždy, krádeže, sexuálních přestupků a svěvolného páchání krutosti na zvířatech, a pozitivní příkaz ustanovit systém spravedlnosti. Tyto pravdy tvoří společný kodex lidstva, předcházející a přesahující náboženské rozdíly. Podle Maimonida, pokud nežid dodržuje tyto zákony, neboť věří ve zjevenou pravdu Mojžíšových zjevení, pak je jedním ze „zbožných mezi národy světa“, a patří mu podíl na světě budoucím. Kdo tak činí na základě rozumového úsudku, je „jedním z moudrých mezi národy“.¹⁰ Podle židovského učení se tedy člověk nemusí stát židem, aby mohl sloužit Bohu.

Tato starověká tradice nabývá nového významu ve světě ohroženém civilizačními střety. Vyplyvá z ní, že ústřední tvrzení monoteismu není tím, zač je často pokládáno: jeden Bůh, tudíž jedna cesta ke spáse. Naopak, *jednota je uctívána v rozmanitosti*. Sláva stvořeného světa je v jeho udivující různorodosti: tisíce různých jazyků, jimiž lidstvo hovoří, rozmach kultur, obrovská pestrost výrazových projevů lidského ducha, v nichž často, nasloucháme-li pozorně, zaslechneme hlas moudrosti, sdělující nám cosi, co bychom měli vědět. To je to, co mám na mysli pod pojmem *důstojnost v rozdílnosti*.

Jde o velkou a složitou myšlenku, a plně jsem jí porozuměl teprve po dlouhém zápolení s otázkou, jaké místo má náboženství v moderním a postmoderním světě. Strávil jsem mnoho času rozhovory s vůdčími představiteli ostatních náboženství. Velmi si vážím přátelství s představiteli křesťanství a mnoha dalších náboženských systémů – hinduisty, sikhy, buddhisty, džinisty, zoroastriány a baháisty. Stejně tak jsem nalezl i okamžité souznění s představiteli islámu, nejen z Británie, ale i z Blízkého východu. V Británii a na mezinárodním poli společně budujeme vztahy, které nám umožnily – především v napjaté době po událostech 11. září – utlumit hněv, potlačit plameny lokálních nepřátelství a vzájemným sdílením našich společných obav vytvořit vědomí solidarity a dobré vůle.

Zároveň jsem si však uvědomoval, že cosi zůstává nevyřčeno. Při setkáních náboženských představitelů se ve vzájemných rozhovorech často zdůrazňuje, v čem jsou si náboženství podobná a co mají společného, jako by rozdíly mezi nimi byly pouze povrchové a nedůležité. V dobách konfliktu však vystupuje do popředí něco zcela jiného. To, co se vnějšimu pozorovateli jeví jako drobné odchylky, nabývá v oněch chvílích obrovského významu, dokáže rozdělit sousedy a z někdejších přátel udělat nepřátele. Freud to nazval „narcismem malých rozdílů“. Nic není tak nepatrné, aby se to pod tlakem nemohlo změnit ve znak identity a tím i vzájemného odcizení. Jinými slovy, potřebujeme nejen teologii společného – univerzálních hodnot lidstva –, ale i teologii rozdílného: proč žádá civilizace nemá právo se násilím ustanovit nad ostatními; proč nám Bůh ukládá ctít svobodu a důstojnost těch, kteří jsou jiní než my.

Důstojnost v rozdílnosti je víc než jen náboženská idea. Je to vše zastřešující téma, spojující jednotlivá vlákna tezí, jež rozvíjím na následujících stránkách. Moderní doba měla být do značné míry vítězným pochodem jediného shluku vzájemně souvisejících idejí. Jejím modelem byla věda, její mluvou

rozum, zbavený nánosů tradic. Pomocí tržní směny a dělby práce měla vést k blahobytu. Prostřednictvím industrializace a technologií měla ovládnout přírodu. Utilitárními výpočty měla maximalizovat štěstí. Svět se měl stát jedním obřím strojem na produkci uspokojení, vydávajícím stále větší úrodu onoho měřítká všech hodnot, zvaného „pokrok“. Tento ušlechtilý, avšak pro lidskou situaci zcela nevhodný mýtus stále přežívá mezi tržními fundamentalisty a podobně smýšlejícími, kteří tvrdí, že maximální deregulace ve všech oblastech lidské činnosti dosáhne sama o sobě toho, o čem se Leibniz kdysi domníval, že je pouze v působnosti Boha, totiž toho nejlepšího v nejlepším z možných světů.

Předkládám odlišný model a metaforu. Svět není stroj. Je to složitý, interaktivní ekologický systém, jehož základem je právě rozmanitost – biologická, osobní, kulturní a náboženská. Jakýkoli záměr potlačit tuto rozmanitost prostřednictvím mnoha dnešních forem fundamentalismu – tržního, vědeckého nebo náboženského – by znamenalo ochuzení bohaté struktury našich sdílených životů, a tím i potenciálně katastrofální zúžení horizontů možností. Příroda, jakož i člověkem vytvořená společenství, ekonomika a politika, jsou systémy uspořádané komplexnosti. Právě to je činí kreativními a nepředvídatelnými. Jakýkoli pokus uvalit na ně umělou uniformitu ve jménu jedné kultury nebo jednoho náboženství je tragickým nepochopením toho, co celý systém potřebuje, aby vzkvétal. Jelikož jsme každý jiný, každý v sobě máme něco jedinečného, čím můžeme přispět, a na každém takovém příspěvku záleží. Prvotní instinkt, pocházející z dob kmenové minulosti lidstva, nám velí vnímat rozdílnost jako ohrožení. V dobách, kdy jsou naše osudy v mnoha ohledech vzájemně propojeny, přestává tento instinkt fungovat. Kupodivu to je právě trh – navenek ten nejméně spirituální prvek v daném kontextu –, jenž nám přináší hluboce spirituální zprávu: že právě skrze směnu se rozdílnost stává požehnáním, nikoli prokletím. Vede-li rozdílnost k válce, obě strany trátí. Vede-li k vzájemnému obohacení, obě strany získávají.

Krizе nastávají, pokoušíme-li se na dnešní výzvy reagovat včerejšími přístupy. Pouze změna paradigmatu, a nic menšího, může zabránit tomu, aby se globální věk nestal dějištěm přerušovaných, avšak ničivých válek. Mé pojetí vychází z židovské tradice, ale jsem přesvědčen, že každý z nás se v rámci své vlastní tradice, náboženské či sekulární, musí naučit naslouchat a být připraven nechat se druhými překvapit. Musíme se učinit otevřenými jejich

příběhům, které si s těmi našimi mohou hluboce odporovat. Občas musíme být i připraveni vyslechnout jejich bolest, ponížení a odpor k nám, abychom zjistili, že v jejich očích vypadáme zcela jinak, než jak se vidíme sami. Musíme si osvojit umění konverzace, z níž se pravda rodí nikoli vyvracením lži, jak tomu je u sokratovských dialogů, ale zcela odlišným procesem, v němž dovolíme, aby náš svět byl zmnožen přítomností druhých, kteří smýšlejí, konají a interpretují realitu způsoby radikálně odlišnými od našich. Musíme se zabývat jednotlivým, nikoli pouze univerzálním. Neboť při srážce univerzálních civilizací se svět chvěje a lidé přicházejí o život. Existuje mnoho kultur, civilizací a náboženství, ale Bůh nám dal dohromady jen jeden svět – a ten svět je stále menší.

Poznámky

1. Mezi knihy, zvažující mravní dimenzi, patří Booth a další 2001; Bentley, Jones 2001; a Stackhouse 2000 a 2001.
2. Rawls 1993, str. 212–254; 1999, str. 129–180 (česky: *Právo národů*, přel. Jan Rovenský a Alena Bakešová, Filosofie, Praha 2009, str. 183–186).
3. Samuel Huntington, „Religious Persecution and Religious Relevance in Today's World“, Abrams 2001, str. 60n.
4. Viz Howard 2000.
5. Viz Cupitt 1984, str. 139–147.
6. Fukuyama 1999, str. 231–245 (česky: *Velký rozvrat. Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*, přel. Alena Faltýsková, Academia, Praha 2006).
7. Viz Sacks 2001.
8. Berlin 2002, str. 217 (česky: *Čtyři eseje o svobodě*, přel. Martin Pokorný, Prostor, Praha 1999, str. 279).
9. Sandel 1984, str. 8.
10. Maimonides, *Mišne Tora*, Melachim 8, 11. Viz R. Avraham Jicchak Kuk, *Igrot ha-Raaja*, 1, 89, který tvrdí, že i moudrý má podíl na světě budoucím.

Globalizační neklid

Globalizace nejen spojuje, ale i rozděluje; rozděluje, právě když spojuje – příčiny rozdělování zeměkoule jsou stejné jako ty, které podporují její sjednocování.

(ZYGMENT BAUMAN, *GLOBALIZACE*)

Píše se rok 2020. Nad světem globální prosperity a míru svítá. Díky informačním technologiím a vysokorychlostní komunikaci se reálný příjem za posledních dvacet let zdvojnásobil. Rozšíření metod plánovaného rodičovství konečně zbavilo svět hrozby přelidnění. Používání geneticky modifikovaných plodin a odrůd, odolných proti chorobám, vedlo k takovému nárůstu produkce potravin, že hlad je věcí minulosti. Díky nejnovějším vzdělávacím programům, přístupným přes internet, dosáhly školy na africkém venkově úrovně svých západních protějšků. Mezinárodní dohody o práci, mzdách a pracovních podmínkách ukončily éru otrockých manufaktur, dětské práce a nízkých mezd, které byly na počátku 21. století zdrojem rozsáhlé nerovnosti a vykořisťování. Cenově dostupné léčebné metody umožnily dostat pod kontrolu AIDS, tuberkulózu a další onemocnění. Genetické zásahy otevřely cestu k prevenci dědičných chorob a postižení. Výzkum lidského genomu umožnil lékařům pozměnit genetické spínače, způsobující stárnutí. Věk 120 let již není výjimkou. Pozorovatelé se shodují, že lidstvo se nachází uprostřed nového zlatého věku.

Píše se rok 2020. Světem právě otřásl nejnovější teroristický útok na New York. Takzvaná špinavá bomba zamořila jaderným odpadem rozsáhlé území kolem Manhattanu. Zasaženo může být až 20 milionů lidí. Ve stejné době

byly při koordinovaných útocích na metro v Londýně, Paříži, Mnichově a Římě rozmístěny na přeplněných nástupištích kanystry se smrtícími chemikáliemi. Očekává se, že počet obětí půjde do tisíců. Po sérii vysoce medializovaných únosů letadel je zcela ochromena letecká doprava. Africký kontinent se potácí v brutálních válkách, které po sobě zanechalo zhroucení tamních vlád. Revoluce v Egyptě, Jordánsku, Alžírsku a Saúdské Arábii mezitím učinily z Blízkého východu oblast, jíž dominují fundamentalistické režimy. Globální ekonomika se nachází ve stavu kolapsu a nezaměstnanost postupně dosahuje rekordní výše v jedné zemi za druhou. Centra měst a veřejná prostranství v celém západním světě se proměnila ve zchátralé a rozpadající se nebezpečné zóny, obývané potulnými populacemi narkomanů, bezdomovců a násilníků. Bohatí žijí za zdmi komplexů, chráněni rozsáhlými, soukromě financovanými bezpečnostními systémy. Státisíce lidí ročně zemřou v důsledku mimořádných výkyvů počasí – sucha, záplav a hurikánů – způsobených globálním oteplováním. Znečištění ovzduší dosáhlo takové míry, že v ulicích měst se lze pohybovat pouze s ochrannou maskou. Většina komentátorů se shoduje na tom, že svět se nachází uprostřed nové doby temna.

Dva scénáře, oba stejně reálné a oba naznačující, co je v nadcházejících letech v sázce. Nejistota patří neodmyslitelně k údělu člověka: ať už víme cokoli, nikdy nemůžeme vědět, co přinese zítřejší den. Nejistota však může mít různou míru, a obrovské tempo změn, k nimž v 21. století dochází téměř ve všech oblastech lidského života – ekonomické, politické, kulturní a technologické –, s sebou odnáší mnohé souvislosti, které předchozím generacím umožňovaly hledět do budoucnosti s důvěrou.

Již na počátku 20. století zaznamenal Alfred North Whitehead kvalitativní změnu v našem vnímání času. Jak praví, v minulosti „bylo časové rozpětí důležitých změn výrazně delší než délka jednoho lidského života“. Většina lidí tak obývala svět, jehož podoba se v jejich stáří výrazně nelišila od té z dob jejich mládí. „Dnes je časové rozpětí změn výrazně kratší, než je délka lidského života“, a toto tempo se neustále zrychluje.¹ Jeden příklad za všechny: na policice mám knihu futurologie z roku 1990, s názvem *Megatrends 2000*. Jedno slovo v ní nápadně chybí: slovo „internet“.² Ve svém projevu po odchodu z úřadu amerického prezidenta poznamenal Bill Clinton, že když v roce 1993 do úřadu nastupoval, existovalo pouhých padesát registrovaných webových stránek. Když v roce 2000 z úřadu odcházel, bylo jich více